

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ CULTURĂ CIVILIZAȚIE ISTORIE

REȘEDINȚELE EPISCOPIILOR ROMANO CATOLICI
DIN ORADEA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA.
ARTIȘTI ȘI MEȘTERI ÎN SLUJBA EPARHIEI

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. KOVÁCS ANDRÁS

Student-doctorand:
KÉMENES MÓNKA

2017

Cuprins

Introducere	5.
Contextul istoric al construcțiilor Episcopiei Romano Catolice din Oradea în secolul al XVIII-lea	11
1. 1. Restaurarea centrelor episcopale catolice din teritoriile sub ocupație otomană. Asemănări și diferențe	11
1. 2. Construcțiile și aspectele reorganizării și consolidării episcopiei	22
1.2.1. Benkovich Ágoston (1681-1702)	23
1.2.2. Csáky Imre (1702-1732)	27
1.2.3. Luzenszky István László (1733-1734) și Okolicsányi János (1734-1736)	39
1.2.4. Csáky Miklós (1737-1747)	40
1.2.5. Forgách Pál (1747-1757)	46
1.2.6. Patachich Ádám (1759-1776)	50
2. Construcțiile rezidențiale ale episcopiei	54
2.1. Antecedentele construcțiilor episcopale din secolul al XVIII-lea	54
2.2. Palatul episcopal din Újváros (Orașul Nou) din prima jumătate a secolului al XVIII-lea	61
2.2.a. Etapele de construcție (1737–1762)	62
2.2.b. Sursele iconografice și arangamentul funcțional	70
2.2.c. Problema proiectanților	77
2.2.d. Concluzii	79
2.3. Reședințele de vară	80
2.3.1. Reședința din Beiuș	80
2.3.2. Reședința din Episcopia Bihor	94
2.4. Palatul episcopal greco catolic	99
2.5. Noul palat baroc	107
3. Artiști și meseri în slujba episcopiei	128
3.1. Artiști străini	128
3.1.1. Arhitecți camerali în prima jumătate a secolului al XVIII-lea	128
3.1.2. Activitatea lui Giovanni Battista Ricca	133
3.1.3. Franz Anton Hillebrandt și Johann Michel Neumann în slujba episcopiei	141
3.1.4. Johann Nepomuk Schöpf	151
3.1.4.a. Date biografice	151
3.1.4.b. Cupola basilicii	154
3.1.4.c. Capela din palatul episcopal	160
3.1.4.d. Alte opere	164
3.1.5. Alți artiști	172
3.2. Artiști și meșteri orădeni	174
3.2.1. Pietrari	174
3.2.1.a. Joseph Hoffmayer	174
3.2.1.b. Johann Georg Erlach	175
3.2.1.c. Sculpturi dedicate Sfântului Ladislau	176
3.2.2. Sculptori	181
3.2.2.a. Joseph Wagner	181

3.2.2.b. Franz Eberhardt	183
3.2.2.c. Sculpturi din lemn	189
3.2.3. Pictori	201
3.3. Meșteri străini și locali în slujba episcopiei	204
3.3.1. Meșteri și zidar orădeni din prima jumătate a secolului al XVIII-lea	209
3.3.2. Meșteri din Buda și Pesta	215
3.3.3. Meșteri italieni	217
3.3.4. Alți meșteri	221
3.3.4.a. Căramidari	221
3.3.4.b. Dulgheri	222
3.3.4.c. Tâmplari	225
3.3.4.d. Fierari	228
3.3.4.e. Lăcătuși	230
3.3.4.f. Sticlari	231
3.3.4.g. Olari	232
3.3.4.e. Laminari	234
3.3.5 Baza de date a meșterilor de pe șantierele de construcție	236
Bibliografie	276
Lista ilustrațiilor	292
Ilustrațiile	299

Reședințele episcopilor romano catolici din Oradea
în secolul al XVIII-lea.
Artiști și meșteri în slujba eparhiei

Cuvinte-cheie: *Oradea, palat episcopal, baroc, arhitectură, frescă, sculptură, Csáky Imre, Csáky Miklós, Forgách Pál, Patachich Ádám, Johann Nepomuk Schöpf, Joseph Wagner, Franz Eberhardt*

Ansamblul baroc din Oradea, format din catedrala romano-catolică, palatul episcopal, respectiv casele canonicilor, este binecunoscut în literatura de istoria artei, însă influența pe care șantierul episcopal – cu o activitate de peste două decenii (1752-1776), cu numeroși artiști și meșteri angajați din străinătate – respectiv prezența celorlalți meșteri implicați în diversele lucrări patronate de curtea episcopală a avut-o asupra comenzilor venite din regiune și a fenomenelor artistice baroce din acest areal, încă nu a constituit subiectul unor cercetări distincte.

Din cauza numărului redus al surselor documentare, nu știm foarte multe despre antecedentele marilor investiții inițiate la mijlocul secolului: despre construcțiile și produsele artistice legate de acestea. Pe de altă parte, deoarece calitatea acestora nu ajunsese la nivelul apreciatelor capodopere mai târzii, aceste lucrări nu au ajuns în atenția cercetătorilor.

Procesele prin care diecezele romano-catolice reorganizate din fostele teritorii afectate de ocupația otomană și-au îndeplinit programele arhitecturale, definite de principiile Contrareforme, erau destul de similare, fiind activități programatice, coordonate la nivelul central al Imperiului Habsburgic. Nașterea operelor de vârf, aparținând barocului târziu însă a fost precedată de lucrări purtând amprente caracteristicilor și condiționărilor locale despre care, cu puține excepții, abia deținem informații.

Dezvoltarea și extinderea treptată a instituțiilor bisericii romano catolice în regiune, susținută de decizii consecvente de politici religioase, este ilustrată cel mai bine de creșterea amploării construcțiilor rezidențiale. Proiectele din ce în ce mai ambițioase au fost susținute și de un cadru financiar mai solid, bazat pe numeroasele decizii economice bine gândite încă de la începutul secolului.

Datorită condițiilor geografice, domeniul episcopal bihorean, ce se-ntindea pe o suprafață considerabilă, a adus câștiguri semnificative încă din primii ani ai restituției, însă investițiile mai

serioase au demarat abia după sfârșitul mișcării conduse de Francisc Rákóczi II., respectiv din momentul în care contele Emeric Csáky (1702-1732) a ajuns în fruntea episcopiei de Oradea, în anul 1712.

Pe lângă măsurile economice, un alt aspect important al procesului de restaurație și reconstrucție este legat de abordarea chestiunii ridicării unei noi catedrale, respectiv construirea imobilelor aferente instituțiilor din centrul diecezei și din teritoriu. Primii episcopi ai diecezei au încercat să reclădească un centru al diecezei, demn de tradițiile acesteia în mai multe forme și în mai multe locații, îndeosebi pe ruinele catedralei medievale din cetatea Oradea, ce adăpostea mormântul Sfântului Ladislau. Acest lucru însă nu a fost în concordanță cu interesele militare ale Consiliului Superior de Război (Hofkriegsrat) de la Viena, aprobarea nefiind dată nici după un deceniu de la prima solicitare (1699, 1713).

Despre reședința orădeană a episcopului Augustin Benkovich (1696-1702) știm doar că se afla pe un teren situat pe marginea pieței centrale a cartierului Olosig, pe strada Sf. Egidiu (actualmente Parcul Traian), unde episcopul a ridicat o biserică temporară, cu clopotnița din lemn, care a servit drept catedrală în primii ani de după restaurație.

Până la urmă, episcopul Emeric Csáky (1702–1732) a ales o soluție inedită: și-a construit palatul cu un plan în formă de U, în afara orașului, spre sud, pe platoul Salca, la sfârșitul anilor 1720. Nu cunoaștem proiectantul edificiului și nu avem informații nici despre derularea construcției. Cu puțin timp înainte de moartea lui (1732), episcopul s-a mutat în partea deja finalizată a clădirii, în spatele căreia tocmai se ridicaseră zidurile corului catedralei episcopale. El a inițiat și construirea unui conac în centrul domenal Beiuș, devenit mai târziu reședința episcopală de vară.

Ioan Okolicsányi (1734-1736), deși inițial hotărâse continuarea lucrărilor începute pe dealul Salca, l-a chemat apoi de la Buda pe arhitectul italian Fortunato de Prati, sub semnul cristalizării unei noi concepții urbanistico-arhitecturale integrative, pentru a stabili un amplasament cuprinzând catedrala, seminarul și reședința episcopală, respectiv pentru a întocmi proiectul întregului ansamblu. Tot el a inițiat ridicarea unui conac în Episcopia Bihor, în apropiere de Oradea, pe care urmașii săi l-au extins și l-au folosit ca reședință periodică.

Palatul ridicat de episcopul Nicolae Csáky în inima Orașului Nou – aflat în proprietatea capitlului – a fost primul, despre care dispunem de mai multe informații. El și-a amenajat reședința vis-a-vis de biserica Sfântul Ladislau – ridicată începând din anii 1720 și utilizată drept

catedrală – prin achiziționarea mai multor terenuri și case învecinate din partea estică a cvartalului. Clădirea cu regim subsol și parter respectiv cu două curți interioare, a fost realizată după toate probabilitățile conform proiectului sau recomandărilor arhitectului cameral Fortunato de Prati, între 1737 și 1744, în mai multe etape de construcție.

Atât episcopul Paul Forgách (1747-1758) cât și Adam Patachich (1759-1776) au utilizat, în mare parte, această reședință episcopală ca sediu principal și mai rar, clădirile din Episcopia și Beiuș. Pe baza releveelor din secolul al XVIII-lea am reușit să reconstituim în detaliu atât fațadele, cât și configurația planimetrică și funcțională a acesteia.

Pe când episcopul Forgách a concentrat potențialul financiar al diecezei pe ridicarea noii catedrale, prioritatea lui Patachich a fost construirea unui palat episcopal nou, cu mult mai pompos, cu proiectarea căruia l-a însărcinat pe arhitectul Franz Anton Hillebrandt. Totodată, a extins reședința din Orașul Nou și pe baza proiectului arhitectului angajat pentru execuția lucrărilor palatului, Johann Michael Neuman, și-a reconstruit reședința beiușeană.

În al treilea sfert al secolului, a fost definitivat splendidul ansamblu baroc alcătuit din catedrala, palatul episcopal și casele canonicilor. Cu aceasta s-a încheiat ultima și, din punct de vedere simbolic, cea mai semnificativă etapă din procesul de restaurație.

*

Sursele primare scrise (registrele economice) ne oferă o imagine detaliată despre activitatea meșterilor de pe șantierele episcopale. Reconstrucția orașului distrus în asediul de la sfârșitul ocupației otomane a avut un început greoi, oferind un loc de muncă stabil doar câtorva meșteri. La Oradea, nici mai târziu nu s-au creat condiții prielnice pentru a asigura stabilirea unui număr mai semnificativ de meșteri străini. Pe aproape tot parcursul secolului al XVIII-lea, cele mai importante lucrări de construcție au fost comandate de biserica catolică, celelalte confesiuni beneficiind de condiții similare doar în ultimul sfert al veacului, iar burghezia orașului și nobilimea din zonă nu au reprezentat o clientelă atât de stabilă, cu un potențial financiar suficient de mare, ca de exemplu în Cluj sau Târgu Mureș.

Deoarece dezvoltarea locală a meșteșugurilor din domeniul construcțiilor a fost susținută în primul rând de șantierele bisericii catolice, marea majoritate a meșterilor care apar în recensămintele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea se regăsește în documentele contabile ale construcțiilor bisericesti.

Referitor la prima treime a secolului ne stau la dispoziție doar date sporadice, însă începând din 1737-1738 – perioada de debut a lucrărilor la reședința episcopală din Orașul Nou – activitatea meșterilor locali și străini se poate urmări cu exactitate. Dintre cei 3 pietrari și un sculptor ajunși la Oradea pe la sfârșitul anilor 30, după câțiva ani, doi meșteri și un pictor din a doua generație se mută la Cluj, oraș care oferea mai multe oportunități. Dintre meșterii stabiliți la începutul perioadei deținem informații privind activitatea pietrarului Georg Erlach și a sculptorului Joseph Wagner, iar pentru deceniile din urmă a lui Franz Eberhardt, sosit pe la sfârșitul anilor 1750. La începutul activității orădene, Erlach și Wagner au lucrat cu echipa lui Franz Schuszter, iar pe urmă, cu cea condusă de Johann Steierer pe șantierul episcopal, ambii fiind meșteri constructori înstăriți din Orașul Nou.

În ceea ce privește mărturiile sculpturii figurative din lemn păstrate pe teritoriul orașului episcopal și al eparhiei, am reușit să identificăm mai multe piese și loturi înrudite, printre care se detașează un grup de sculpturi de o calitate remarcabilă, provenită cu certitudine dintr-un atelier orădean, însă interpretarea surselor documentare nu face deocamdată posibilă atribuirea fără echivoc a acestuia sculptorului Joseph Wagner sau a succesorului care i-a moștenit atelierul, Franz Eberhardt, ambii aproape necunoscuți până acum.

La începutul anilor 50, episcopul Paul Forgách l-a angajat pe arhitectul cameral Franz Anton Hillebrandt și pe meșterul constructor Giovanni Battista Ricca, împreună cu echipa sa formată din zidari italieni, pentru punerea în practică a unor proiecte de anvergură. Pe lângă lucrările de la catedrală, atelierul condus de maistrul-zidar Domenico Luchini a preluat nu doar execuția celorlalte construcții ale episcopiei, dar a prestat servicii și în slujba nobilimii catolice de la țară, contribuind inclusiv la ridicarea altor lăcașe de cult, finanțate din alte surse decât cea diecezană. Stabilirea în Oradea a câtorva membri ai echipei de zidari, alcătuită din melteri aflați în relații de rudenie este bine documentată, la fel ca momentul în care au devenit cetățeni orădeni dulgherii din Pesta, conduși de maistrul Blasius Ruttensteiner, angajați pentru realizarea șarpantei catedralei, dar și zidarii sosiți în perioada lui Adam Patachich, sub conducerea maistrului-zidar Joseph Ganhier. Spre deosebire de zidarii și meșterii dulgheri aduși din străinătate, tâmplarii, sticlarii, fierarii, lăcătușii și olarii angajați pe șantierul episcopal au fost meșteșugari locali.

Documentele de arhivă studiate au făcut posibilă și completarea informațiilor despre activitatea orădeană a unor arhitecți străini conosciți. Astfel, primul palat episcopal din Orașul

Nou s-a dovedit a fi proiectul arhitectului cameral Fortunato da Prati, iar despre hanul „Bárányka” („Mielușorul”) putem presupune că a fost realizat de András Mayerhoffer din Pesta. Deasemenea am identificat proiectantul unei clădiri baroce existente și astăzi, ridicate în apropierea șantierului episcopal pentru zidarii italieni, în persoana lui Giovanni Battista Ricca, care se pare că a fost și arhitectul capelei și mănăstirii mizericordienilor din Oradea și al bisericilor parohiale romano-catolice din Mișca și Beiuș. Au fost descoperite primele proiecte cunoscute, realizate de arhitectul Johann Michael Neumann: palatul episcopal de vară din Beiuș și extinderea palatului prepozitului Francisc Kornis. Referitor la pictorul bavarez însărcinat cu realizarea monumentalelor picturi murale din noul ansamblu arhitectural, Johann Nepomuk Schöpf, am reușit să-i identificăm tablourile în ulei realizate pentru ordinul mizericordienilor din Oradea.

Rezultatele cercetărilor au fost prelucrate în două capitole mari ale dizertației. Prezintă pe de o parte, în detaliu izvoarele până acum deloc cunoscute privind ridicarea construcțiilor rezidențiale, care au precedat palatul episcopal baroc târziu: vechiul palat episcopal din Orașul Nou, reședințele de vară din Beiuș și Episcopia Bihor, respectiv reședința protopopială, ulterior episcopală greco-catolică din Oradea. Pe de altă parte, am avut ca obiectiv realizarea unei baze de date conținând informații despre artiștii și meșterii locali și străini, care au activat pe diferitele șantiere ale diecezei.

Efortul mi-a fost determinat și semnificativ ușurat de faptul că cercetarea barocului orădean are o istorie vastă. Teza de doctorat din 1932 a lui József Biró a fost realizată pe baza unor cercetări aprofundate ale surselor arhivistice. În lucrarea sa, intitulată „Arta barocă și neoclasică din Oradea”, bazându-se pe interpretarea documentelor din perspectiva istoriei artei, a analizat șapte clădiri și ansambluri baroce și câteva obiective clasiciste orădene, evaluându-le în contextul fenomenelor barocului maghiar și european.

Lucrarea lui Biró constituie până în ziua de azi, o resursă indispensabilă pentru cercetătorii care abordează acest subiect. Mergând, în mare parte, pe această linie, lucrările ulterioare i-au preluat concluziile, în privința celor mai importante caracteristici – periodizare, rolul și pretențiile ctitorilor, prezența artiștilor și meșterilor străini –, care au definit construcțiile ce au generat activitățile artistice. Este de la sine înțeles, că aceste cercetări s-au concentrat pe analiza obiectivelor cu valoare artistică deosebită. Imaginea obținută ca rezultat s-a dovedit a fi o serie incoerentă de activități episodice ale artiștilor și meșterilor străini în Oradea: după spusele

lui Biró, „istoria artei orădene este mai degrabă o istorie a artiștilor și a obiectelor”. Rezultatele cercetării mele nu modifică radical această situație, ele însă au scos la iveală procesele și personajele mai puțin spectaculoase ale fenomenelor istoriei artei, și au identificat câteva verigi lipsă (artiști și produse), conferind o imagine mai coerentă a evoluției artistice, care a însoțit reconstrucția diecezei romano-catolice din Oradea în secolul al XVIII-lea.